

УДК 811.92-112

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ШТУЧНИХ МОВ В СИСТЕМІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

Тамара Козак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-41-98,
e-mail: palm1330@ukr.net*

Оцінено перспективи перетворення штучних мов на засіб міжнародного спілкування. Розглянуто роль есперанто та інших штучних мов у розвитку міжнародної комунікації. Підкреслено ту обставину, що жодна з існуючих штучних мов не може слугувати мовою міжнародного спілкування.

Ключові слова: взаємовідносини між народами, світові мови, штучні мови міжнаціональної комунікації, есперанто.

Розвиток політичних, економічних та культурних взаємовідносин між різними народами з усією очевидністю поставив перед людством питання про формування мов міжнародного спілкування. Зауважимо, що історично ставлення до феномену багатомовності людства негативне, про що свідчить біблійна історія про будівництво Вавилонської вежі: за гріховну пиху та зарозумілість людство було покаране Богом багатомовністю, люди перестали розуміти один одного. Багато століть поспіль багатомовність була (й досі є) комунікаційною перешкодою на шляху спілкування країн та народів.

Саме тому ще в античні часи людство намагалося подолати багатомовність, запроваджуючи різноманітні мови міжнародного спілкування. В античний період таку роль відігравали природні мови – грецька і латинська. Адже Греція та Римська імперія справляли найбільший цивілізаційний вплив на ті племена та народи, із територією проживання яких межували ці державні утворення.

Тому міжнародні природні мови в часи античності та середньовіччя мали суто регіональний характер, тобто їхнє вживання обмежувало доволі чітке визначення географічних регіонів, а їхнє використання супроводжували певні соціальні обмеження: цими мовами володіли відносно невеликі, переважно привілейовані соціальні групи. Для основної маси населення територій, підконтрольних Греції або Риму, володіння цими мовами не носило обов'язкового характеру.

Часто міжнародні природні мови використовували лише у письмовій формі. Наприклад, у стародавні часи засобом спілкування народів Далекого Сходу була китайська мова у формі її ієрогліфів. У середні віки на роль міжнародних мов у районі Близького Сходу висунуто арабську та персидську мови, алфавіт яких застосовували споріднені мови азійських народів. У слов'янських країнах роль засобу міжнародного спілкування виконувала старослов'янська мова, яка,

чергою, запозичила грецький алфавіт, дещо трансформувавши його графічне відображення.

На лінгвістичній основі цих природних мов формувалися національні мови багатьох народів світу.

У нові часи виникла група міжнародних мов глобального використання (так звані «світові мови»). Їхня поява була спричинена потребами більш широких інтернаціональних контактів народів в умовах збільшення політичної та воєнної інтеграції країн, розширення міжнародної торгівлі, розвитку засобів масової комунікації, інтернаціоналізації наукової термінології тощо. Водночас це було зумовлене і зміцненням політичних зв'язків між державами, утворенням різного роду державних федерацій та поширенням впливу існуючих імперських державних утворень (передусім – за рахунок проведення ними агресивної завойовницької та колоніальної політики).

Причому кількість світових мов виявляє очевидну тенденцію до неухильного свого збільшення. Після XVIII ст. (яке часто називають століттям «всезагальної французької мови») у сферу глобального застосування поступово входять англійська, іспанська та німецька мови, а в XX ст. – ще й російська, японська, китайська та деякі інші мови. Світове розповсюдження цих мов було передусім історично пов'язане із поширенням політичного, а також економічного планетарного впливу відповідних держав. Причому слід пам'ятати, що у багатьох випадках поширення цих мов носило, безумовно, примусовий характер, супроводжувалось обмеженням використання або просто витісненням мов малих народів.

Сьогодні міжнародне спілкування забезпечує група найрозвинутіших мов світу (так званий «клуб світових мов»). Юридично цю роль закріплено визнанням цих мов офіційними або робочими мовами різноманітних міжнародних організацій. Наприклад, офіційними, або робочими мовами ООН визнано англійську, арабську, іспанську, китайську, російську та французьку [1, с. 291]. Ці мови широко використовують під час проведення світових та регіональних міжнародних форумів, різноманітних конференцій, міжурядових переговорів тощо. Також вивчення мов «світового клубу» передбачено навчальними програмами як шкіл, так і університетів багатьох країн.

Однак використання природної мови міжнародного спілкування має певні обмеження, оскільки воно, по-перше, потребує ретельного її вивчення та засвоєння як другої мови (після рідної), а по-друге, закріплює за певними природними мовами пріоритетну роль, порівняно з іншими національними мовами, що може зумовити до небажаного загострення міжнаціональних суперечностей. Адже цілком закономірною виглядає така ситуація, коли народи, мова яких не має перспективи перетворитися на мову міжнародного спілкування, боронитимуть свій лінгвістичний суверенітет та опиратимуться поширенню інших мов (зокрема, світових) на територіях свого проживання.

Отож людство вже давно намагається сконструювати та ввести у практичний обіг штучно сконструйовані мови, які використовуватиме спеціально для міжнародного спілкування. Ще в античну епоху відомі спроби створити мову

інтернаціональної комунікації. Наприклад, в IV–III ст. до н.е. греком Алексархом розроблено штучну мову на основі давньогрецької мови *койне*.

У XVII–XX ст. було створено близько 1000 проектів різноманітних штучних мов, однак тільки незначну їхню кількість реально використовували у практиці людського спілкування [1, с. 201]. Однак зусилля людства, спрямовані на створення штучної мови інтернаціональної комунікації, переконливо засвідчують, що суспільство протягом багатьох століть відчувало необхідність створення такої мови і відшукувало шляхи практичної реалізації цієї потреби. Адже політичний та передусім економічний розвиток країн вимагав зміцнення та розширення міжнародних зв'язків, зумовлював нагальну потребу збільшення комунікаційних контактів між державами, народами та окремими людьми.

Штучні мови розподіляють на *ап'юріорні* (незалежні від природних мов), *апостеріорні* (в яких запозичено матеріал із природних мов) і *змішані*, які поєднують принципи побудови перших двох типів. У XVII–XX ст. створювали переважно проекти ап'юріорних мов, що ґрунтувалися на логічній класифікації понять (так звані «філософські мови»), або в інший спосіб встановлювали співвідношення між знаковими системами та їхнім значенням (наприклад, проекти штучних мов на базі звукової символіки). Як уже зазначено, змішані штучні мови поєднують ап'юріорні та апостеріорні принципи свого функціонування.

У контексті семантичного виразу штучні мови значно відрізнялися одна від іншої: поряд із письменно-звуковими системами всезагальної мови існували проекти всезагальної писемності, що не мали жодного звукового виразу, проекти мови жестів тощо. Зокрема, у 1817–1866 рр. у Франції було розроблено музичну мову *сольресоль*, знаки якої могли виражати за допомогою нотної азбуки, математичних символів та цифр, кольорів спектру, жестів тощо.

Однак наприкінці XIX ст. проекти штучних мов все більше наближаються до принципів побудови природних мов.

Зауважимо, що першим реалізованим у людському спілкуванні проектом штучних мов був так званий *волапюк*. Його створено 1879 р. німецьким пастором та лінгвістом І. М. Шлейером.

Волапюк належав до ап'юріорно-апостеріорного (змішаного) типу штучних мов: слова природних мов (англійської, німецької, французької, латинської та деяких інших) видозмінюються та втрачають своє упізнавання. Наприклад, англійське «WORLD» Шлейер переробив на «VOL», а «speak» – на «ruk», звідси і походить назва «volaruk» – «всесвітня мова». Таке визначення волапюка свідчить на користь того, що його автор вбачав у ньому саме мову міжнародного спілкування.

Однак граматика волапюка містила велику кількість іменних та дієслівних категорій, що зумовлювало надзвичайну складність його використання у практиці людського спілкування. Практика показала складність використання такої системи у комунікації. Тому волапюк не отримав широкого розповсюдження у світі і не перетворився на мову міжнародного спілкування, на що розраховував Шлейер.

Наприкінці XIX ст. в конструюванні штучних мов почав переважати апостеріорний принцип. Тобто проекти штучних мов почали створювати на основі інтернаціональної лексики у лінгвістичних формах, наближених до природних мов (так звані *натуралістичні* штучні мови) та із максимальним скороченням числа граматичних категорій, що значно спрощувало засвоєння та практичне використання цих мов.

Період широкого комунікативного застосування апостеріорних штучних мов розпочався після конструювання мови *есперанто*, створеної 1887 р. варшавським лікарем Л. Л. Заменгофом, псевдонім якого – Есперанто (що в перекладі з латинської означає «той, що сподівається») – став назвою штучної мови.

У сучасних умовах есперанто є найпоширенішою у світі штучною мовою, хоча спочатку есперанто вивчали тільки в Росії та Польщі, однак уже на початку XX ст. ця мова набула популярності у Великій Британії, Франції та багатьох інших країнах. Неважко помітити ту обставину, що есперанто поширювалась передусім у багатомовних країнах та країнах, що активно проводили колоніальну політику: там вбачали у її поширенні засіб запобігання мовним конфліктам, загострення міжнародних відносин. Адаже застосування есперанто унеможливило домінування у світовому лінгвістичному просторі якоїсь окремої національної природної мови.

Отже, рух есперантистів набув міжнародного характеру, поширився у багатьох країнах світу.

Мова есперанто побудована на основі інтернаціональної лексики (переважно романського походження, але із залученням елементів германських та слов'янських мов: наприклад, наголос у словах есперанто завжди роблять так, як і в польській мові – на передостанньому складі). Граматика есперанто доволі спрощена, порівняно із граматику природних мов, що робить доволі привабливим її вивчення. Графіка есперанто побудована на основі латинського алфавіту [2, с. 23, 41].

Зауважимо, що за час свого функціонування есперанто виявив тенденцію до значної еволюції: первісна орієнтація на слов'янські мови була замінена формуванням інтернаціонального стандарту, незалежного від конкретних національних мов.

Водночас засвоюються нові сфери застосування есперанто, формуються різноманітні стилі (розмовний, науковий, публіцистичний тощо). Зокрема, збільшується словниковий запас, передусім завдяки науково-технічним термінам: кількість коренів зросла з 927-ми (1887) до 16 000 (1970); у фонетиці, граматиці та словотворенні відбуваються зміни, зумовлені використанням есперанто в багатонаціональному середовищі (усунуто неінтернаціональні звуки та словосполучення, скорочено довжину слів, спрощено морфологічну структуру тощо) [1, с. 594]. Все це переконливо засвідчує, що мова есперанто продовжує активно розвиватися та поширюватись у світовому лінгвістичному просторі.

Про це ж свідчить і та обставина, що мовою есперанто написано значну кількість оригінальної літератури, де розрізняють окремі школи: слов'янську, угорську, шотландську тощо. На есперанто перекладено багато творів світової літератури: переклади здійснено з-понад 50-ти різних національних мов. На мову есперанто перекладено Біблію, трагедії Софокла, твори Езопа, Вергілія, Данте, У. Шекспіра, І. В. Гете, О. Пушкіна, Л. Толстого та багатьох інших поетів та письменників.

На есперанто існує спеціальна та науково-технічна література. Цю мову доволі широко використовують також у пресі та радіомовленні (у світі налічують близько 140 друкованих періодичних видань, регулярні програми на есперанто здійснюють 9 радіостанцій) [3, с. 64].

Лінгвістична теорія есперанто (есперантологія) приділяє увагу загальним принципам побудови та функціонування цієї мови, а також її окремим проблемам (лексикології, словотворенню, стилістиці, транскрипції на есперанто різномовних власних імен тощо).

Для популяризації та світового поширення мови есперанто існують чисельні інституції та організації. Центральним органом, що визначає основні напрями розвитку та функціонування есперанто як мови міжнародного спілкування, слугує заснована ще 1908 р. Академія есперанто, яка складається із представників різних країн.

Найбільше і найавторитетніше міжнародне об'єднання есперантистів носить назву *Всесвітньої асоціації есперанто* (мовою есперанто – ПЕА), в межах якої з 1905 р. щорічно проводяться міжнародні конгреси [4, с. 34, 67]. Асоціація проводить широку діяльність, спрямовану на популяризацію та поширення мови есперанто в багатьох країнах світу. У 56 країнах світу 1986 р. діяли національні об'єднання есперантистів. За закликом ЮНЕСКО 1987 р. відзначено сторічний ювілей утворення есперанто.

Крім Всесвітньої асоціації існують інші міжнародні організації есперантистів (професійні, релігійні, молодіжні, спортивні тощо), серед яких помітне місце займає *Всесвітній рух есперантистів за мир* (есперанто – МЕМ).

У Радянському Союзі рух есперантистів організаційно оформлений 1921 р. Причому у перші роки діяльності цього руху влада заохочувала вивчення есперанто в країні: це було пов'язане з ілюзорними надіями на здійснення всесвітньої революції, у якій ця мова повинна була полегшити комунікаційний зв'язок між революціонерами різних країн. Однак 1938 р. вивчення есперанто в СРСР було припинено і поновлено тільки у 1955–1956 рр., коли почали видавати художню та наукову літературу на есперанто, а також підручники та словники [1, с. 594].

Незважаючи на те, що есперанто є найуживанішою із усіх існуючих штучних мов, за понад сторіччя свого існування вона так і не перетворилася на реальну мову міжнародного спілкування. Хоча останніми десятиліттями світовий інтерес до есперанто значно зріс. Не в останню чергу це пов'язане із доволі агресивним затвердженням та поширенням англійської мови як лінгвістичного засобу світового міжнародного спілкування. Деякі країни не погоджуються зі світовим

домінуванням англійської мови, вбачаючи у ньому загрозу власному лінгвістичному суверенітету. Ці країни вважають світове панування якоїсь певної національної мови як засобу інтернаціонального спілкування свідченням нерівноправності мов, а, отже, – і народів – у сучасній системі міжнародних відносин.

Саме тому деякі країни пропонують есперанто як альтернативу англійській мові. Вони вважають, що в сучасних умовах світового розвитку есперанто здатне відіграти роль мови міжнародного спілкування і водночас сприяти відновленню рівноправності мов у світовому лінгвістичному просторі. Наприклад, у Китаї розцінюють рух за запровадження саме штучної мови міжнародного спілкування як «рух за демократичне спілкування, рух за ефективно вивчення мови, рух за забезпечення можливості двомовності, рух за мовні права і рух за мовне різноманіття. Цей рух є рухом за вивчення есперанто» [7].

Саме тому в Китаї ще 1962 р. міністр освіти КНР запропонував ввести в китайських університетах на мовних відділеннях викладання мови есперанто як другої іноземної. А 1983 р. міністерство освіти Китаю знову задекларувало, що есперанто може функціонувати як друга іноземна мова у багатьох галузях суспільного життя. Китайський президент Ху Дзиньтао, виступаючи 2003 р. в Московському інституті міжнародних відносин, говорив, що «сьогодні світ потребує есперанто більше, ніж коли-небудь, принаймні теоретично» [7].

Отже, можна стверджувати, що у сучасному світі існує певна зацікавленість у розвитку та поширенні есперанто як мови міжнародного спілкування. Адже есперанто залишається найуживанішою штучною мовою з усіх існуючих.

Водночас доречно нагадати, що і після поширення есперанто в світі пошуки нових проектів штучних мов продовжували доволі активно та плідно. Наприклад, 1907 р. французами Л. Бофроном, Л. Кутюра, О. Есперсеном, В. Освальдом на основі реформованого есперанто було створено штучну мову *ідо*, яка перетворилася на найвідоміший варіант есперанто. Про спорідненість цієї мови з есперанто свідчить хоча б той факт, що «ідо» перекладається з есперанто як «нащадок». Однак мова ідо не набула такого поширення та популярності, як есперанто.

Згадаємо такі найпомітніші проекти штучних мов, як створений 1903 р. італійським математиком Дж. Пеано *латиносине-флексионе*, мову *окциденталь*, розроблену упродовж 1921–1922 рр. Е. Валем в Естонії, та мову *інтерлінгва*, створену 1951 р. в США за ініціативою Асоціації міжнародної допоміжної мови під керівництвом А. Гоуда. На основі синтезу ідо і окцидентала створено проект штучної мови *новіаль*, автором якого був Есперсен (Данія, 1928) [5, с. 76].

Однак зазначимо, що жодна з перелічених штучних мов не набула значного поширення у світі і тим більше не може претендувати на роль мови міжнародного спілкування. У світовому співтоваристві доволі значного поширення набула думка про те, що цю роль може успішно виконати тільки одна із вже існуючих природних мов (передусім – англійська).

Поряд із означеними вище штучними мовами існує велика група спеціалізованих мов інтернаціонального спілкування.

Спеціалізованими мовами різного призначення вважають символічні мови науки різних наукових галузей (мови логіки, математики, лінгвістики, хімії, фізики тощо) та мови спілкування людини і машини (алгоритмічні, або мови програмування, мови операційних систем, управління базами даних, інформаційні мови тощо).

Символічні мови науки – це формалізовані системи, призначені для надання знань та маніпулювання ними у відповідних предметних галузях, тобто вони реалізують обмежену кількість функцій мови та водночас виконують такі функції, які не властиві природним мовам (наприклад, слугують засобом логічних висновків). До групи символічних належать і незалежні від предметних галузей мови надання знань.

Початком застосування спеціалізованих мов можна вважати використання в європейських країнах починаючи із XVI ст. буквеної нотації та символів операцій у математичних виразах. У XVII–XVIII ст. створено мову диференціального та інтегрального обчислення, а в XIX–XX ст. застосовано мови математичної логіки [6, с. 18–25].

Настання комп'ютерної епохи підвищило значення таких спеціалізованих мов, як мови програмування. Не випадково розвиток мов спілкування людини і машини припадає на 1940-ві роки водночас із появою перших ЕОМ. Першою мовою такого типу були мови описання обчислювальних процесів шляхом машинних команд та даних у двійковому коді. На початку 1950-х років створюють системи символічного кодування (асемблери).

У 1980-х роках існувало близько 500 різноманітних мов програмування, численних версій найпоширеніших мов. У США 1957 р. було розроблено мову програмування *фортран*; 1960 р. група європейських вчених запропонувала мову *алгол-60*. Ці мови програмування набули доволі значного поширення в світі.

Немає жодного сумніву у тому, що у майбутньому мови програмування набудуть свого подальшого розвитку; їх закономірно вдосконалюватимуть та розвиватимуть залежно від розвитку науки та комп'ютерних технологій.

Однак зазначимо, що спеціалізовані мови науки мають доволі формалізований характер: вони є системами спілкування фахівців у відповідних предметних галузях, тобто в них реалізують обмежену кількість мовних функцій. Окрім того, спеціалізовані мови виконують функції, не властиві природним мовам (наприклад, вони виконують роль засобу логічних висновків). Отож, ці мови не можуть претендувати на статус загальноновизнаних світових мов міжнародного спілкування: адже ними можуть користуватися (і користуються) тільки певні групи спеціалістів, фахівців у визначених галузях науки або людської діяльності.

Отже, підбиваючи підсумки викладеного вище, можна стверджувати, що в сучасних умовах жодна зі штучно створених мов не має перспективи перетворитися на світову мову міжнародного спілкування. Такою мовою може

статті тільки одна з природних, національних мов, і такою мовою передусім може стати найпоширеніша та найпопулярніша мова – (насамперед англійська).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.
2. Семенова З. В. Учебник языка эсперанто / З. В. Семенова, М. И. Исаев. — М., 1984. — 214 с.
3. Foster P. G. The Esperanto Movement / P. G. Foster. — The Hague-P-N.Y., 1982. — 286 p.
4. Кузнецов С. Н. Теоретические основы интерлингвистики / С. Н. Кузнецов. — М. : Наука, 1987. — 186 с.
5. Кузнецов С. Н. К вопросу о типологической классификации международных искусственных языков / С. Н. Кузнецов // Проблемы интерлингвистики. — М., 1976. — С. 70–82.
6. Андрущенко В. М. Лингвистический подход к изучению языков программирования и взаимодействия с ЭВМ / В. М. Андрущенко // Проблемы вычислительной лингвистики и автоматической обработки текста на естественном языке. — М., 1980. — С. 17–29.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2013

Прийнята до друку 25.02.2013

FUNCTIONS OF ARTIFICIAL LANGUAGES IN INTERNATIONAL RELATIONS

Tamara Kozak

*Ivan Franko National University of Lviv,
19, Sichovykh Striltsiv Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-41-98,
e-mail: palm 1330@ukr.net*

The prospects of artificial languages transformation into a means of international communication are evaluated. The role of Esperanto and other artificial languages in the development of international communication is considered. The fact that none of the existing artificial languages can serve as the language of international communication is emphasized.

Key words: international relation, world languages, artificial languages of international communication, Esperanto.

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ИСКУССТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ В СИСТЕМЕ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Тамара Козак

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Сечевых Стрельцов, 19, Львов, Украина, 79000, тел. (032) 239-41-98,
e-mail: palm1330@ukr.net*

Оценены перспективы превращения искусственных языков в средство международного общения. Рассмотрена роль эсперанто и других искусственных языков в развитии международной коммуникации. Подчеркнуто то обстоятельство, что никакой из существующих искусственных языков не может служить языком международного общения.

Ключевые слова: международные отношения, всемирные языки, искусственные языки международного общения, эсперанто.